А. Жусупбеков

Жеңижоктун “Балалык” аттуу чыгармасы жөнүндө

Жеңижоктун дагы бир көрүнүктүү чыгармаларынын бири – БАЛАЛЫК деп аталат. Балалык жөнүндө айрым адабиятчы изилдөөчүлөр да өз пикирлерин айтып, жазып келишет. Мисалы белгилүү илимпоз, адабиятчы Т.Абдыракунов минтип жазат: “Санат – терме, насият ырлары кээде бир беткей көрүнүштөрдү өздөрүнө объект кылып алуу менен ошонун гана тегерегинде ой – жорууларды жүргүзүп, алардын тиричиликте, коомдук турмушта же үй-бүлөдө” ж.б жагдайда аткарган ролун ийне – жибине чейин далилдеп көрсөткөн учурлары бар. Андай ырларга “Аккан суу”, “Дүнүйө”, “Балалык”, “Карылык” өңдүү элге кеңири белгилүү чыгармаларды кошууга болот [1].

Ал эми ушул эле теманын өзүнө таланттуу адабиятчы - окумуштуу ОшМУнун доценти Т.Танаев минтип аныктама берет: “Кыргыздарда адамдын басып өткөн жолун этаптарга ажыратып, ар бир курактын иштей турган талабы, мөөнөтү, кызматы, акылына ыңгайлаштырылып, арифметикалык эсептин тартиби менен чечмеленип, ошол куракта эмнелерди аткарууга милдеткор экендиги насаатталат. Кырк жашка чейинки “Балалык”, элүүгө чейинки “жигиттик” анан “эр ортону” жана “бактылуу карылык” өңдүү гумандуулуктагы жаш сүрүштүрүү элдин терең калың катмарына сиңип, психологиялык аң – сезимине өзгөчө из калтырган турмуштук тажрыйбада акыл – насаатталган көрүнүш ”[2].

Ошентип, жогорудагы илимпоз адабиятчылардын пикирине караганда, “Балалык” темасы белгилүү деңгээлде тигил же бул акындар тарабынан эл ичинде ырдалып келгендиги маалым болуп олтурат. Ал эми ырдагандардан Токтогул, Эсенамандын уулу Үмөтаалынын айткандары бизге келип жетти.

Токтогулдун Балалыгында эч кандай “чатак” жок. Ал эми Жеңижок менен Эсенамандын уулу Үмөтаалынын Балалыгынын ортосунда бир аз “чатак” бар, биздин айталы дегенибиз – ушул “чатактын” тегерегинде болмокчу. Бул жөнүндө белгилүү окумуштуу адис Б. Кебекова минтип жазат: “Бирок акындардын ырлары эл оозунан жазылып алынгандыктан, көпчүлүгүнүн тексти аралашып, бири – биринен оошкон жерлери кезигет. Бул фольклорго мүнөздүү закон ченемдүү кемчилик. Үмөтаалы акындын “Балалык” деген ыры туурасында айтуучу информатордун кээ бири Киров району, Чолпонбай атындагы колхоздун тургуну Табалдиев Чомо / Жеңижоктуку десе, кээ бири / Талас району, Каракол колхозчу Жанаалы / Эсенамандын уулу Үмөтаалыныкы деп айтышат. Жогоруда аталган Табалдиев Чомо аксакал “Өтөнүн өз оозунан уккан кишилердин айтып жүргөнүн уккам, бул ырды Эсенамандыкы деп жүрүшөт” деп айткан да жери бар. Ал эми бул ырды адабиятчы Ш.Үмөталиев Талас районунун “Каракол” колхозунда жашоочу Жанаалы деген кишиден жазып алган. Жанаалы аксакал Эсенамандын уулу Үмөтаалыныкы деп айтыптыр. Эсенамандын, Жеңижоктун материалдарын карап “Балалык” ырдын текстин окшош жерлери бар экен. Ушундай жагдайды эске алуу менен бул эки ырды жарыялоону туура таптык.”[3] деп жазганын окуйбуз. Эми мен жыйнап чыгарган Жеңижоктун “Балалык” деген ырынын түшүндүрмөсүндө : “Балалык” Жаңы – Жол (Азыркы Аксы району А.Ж) Кара – Суу кыштагындагы Жеңижоктун коңшусу 58 жаштагы Сулайман Рыскулбек уулунан 1980 – жылдын 15 мартында эски кол жазма дептеринен 412 сап ыр жолун көчүрүп алдым жана ал Киров районундагы Чолпонбай атындагы колхоздун тургуну 77 жаштагы Нартай Бекмамат уулунан 1973 – жылдын 18 – февралында өзүм анын өз оозунан жазып алган 202 сап ыр жолу менен толукталды” деп жазылган жазууну окуй аласыздар.

Жогоруда көрүнүп тургандай, Жеңижоктун “Балалыгы” 563 сап ыр жолунан поэмага тете чыгарма экендиги айтпаса деле көрүнүп турат.

Чындыгында 621 сап ыр болуш керек эле китеп болуп чыккычакты 58 сап ыр жолу диний түшүнүктөгү ыр саптары редактор тарабынан кыскартылып калганын айтып коюшубуз керек.

---

[1] Кыргыз элинин санат-насыят жана терме ырлары. Фрунзе, Илим, 1973, 12-бет.

[2] Танаев Т. Кыргыз фольклорундагы лирикалык жанрлар. Ош, 1998, 1- китеп, 91 –бетте.

[3] [illegible]. [illegible]. I – [illegible], 227 – 230 [illegible].

Жеңижоктун ыры экендигин далилдеген дагы бир айныксыз факт - Эсенамандын уулу Үмөтаалынын “Балалык” ырында жер – суу аталыштары туура эмес берилген:

“Чаткалдагы адылас,
Аксыда заат булаңга”.

Чындыгында Жеңижоктун “Балалыгында” редактор тарабынан диний түшүнүк катары алынып салынган:

“Бир колуңдан кеткен соң,
Ошо издесен келбейт балалык” – деген ыр жолунан кийин:
“Чаткалдагы Ыдырыс,
Аксыда Севит – Билан бар,
Зыярат кылып кой союп,
Ошого түнөсөң келбейт балалык”[4] ,

/Эскерте кете турган нерсе: Жеңижоктун ушул “Балалык” деген ыры толугу менен Кыргыз Республикасынын Илимдер Академиясынын кол жазма секциясынын Инвентар 5194 номурунда сакталып тургандыгын көрө аласыздар А.Ж/ деп андан ары улана берет да Севит – Биландын /мазар/ Жеңижок Чаткалдагы Ыдырыс пайгамбардын, Аксыдагы Севит – Биландын атын /топонимдерди/ так айткан. Ал эми Эсенамандын уулу Үмөтаалыда болсо бул жердин аталыштары жалпы аталыш катары гана аталган. Ушундан улам кимден - ким үйрөнүп алып, айтып жатканын баамдаш кыйынга турбайт го деп ойлойбуз. Эсенамандын уулу Үмөтаалынын “Балалыгы” бар болгону 135 сап ыр жолунан гана тургандыгын, анысы аз келгенсип бүтүндөй Жеңижоктун ыр саптары эрикпей көчүрүп алгансып, ошол эле бойдон. Натыйжада жогоруда изилдеген окумуштуу адистер эки вариантты тең жарыялаганга аргасыз болушкандыгын эсиңиздерге салабыз.

Тактап айтканда Жеңижоктун “Балалыгындагы” “чатактар” ушуну менен чектелип калса кана? Акындын бул белгилүү ыры “Кыргыз элинин санат – насыят жана терме ырларынын /Түзгөн: Т. Абдыракунов. Фрунзе, Илим, 1973 / 60 -терме, 130 – бетинде жарык көрүп, ал Жеңижоктун эмес, түшүндүрмөсүндө бул ыр 1923 – жылы 20 июнда Таластын “Калба” деген жеринде К.Мифтаков, Атай Ногойбаев / Атай Огомбаев болуш керек. Т.А жазып алган. Түп нуска фонду, инв № 360, 16-27 –беттерде, көчүрмөсү “Жыйнактын” 52-61-беттерин караңыз/ деген жазууну окуйсуз.

Атай Огомбаев да кимдин ыры экендигин ачык айтпай эле жаздыртып койгон болуш керек деген божомол бар. Бул Жеңижоктун ыры экендигинин дагы бир далили катары анын “Балалыкты” баштаганда эле бир канча акындардын атын атап, “ал айтпаптыр, бул айтпаптыр” деген дооматтарды айтканына караганда, бул ыр Жеңижокко таандык деп айтканга толук негиз бар:

“Сары таман күлүктү,
Сары аязга сууткан,
Саяпкөй, тапкөй сынчы өткөн.
Сакалын куудай агартып,
Санат ырды көп айтып,
Кушчудан – Сарыбай,Чонду ырчы өткөн.
Араба жүрөт кең жолдо,
Акысы дамса Нурмолдо.
Байлоодо күлүк жулкунчаак,
Майлыкожо, Кулунчак,
Казакта Майкөт, Иренчек,
Карайган булут сыяктуу,
Бу да казактардын акыны.
Катындар ийрип кап токур,
Карыганча ырдаган,
Айдараалы, Аттокур.
Капарына албаптыр,
Кайран дөөлөт жаштыкты,

4 [illegible] – [illegible]: [illegible], 19 92 – [illegible], 256-[illegible].

Калың журтка жайбаптыр”[5].

Айталы дегенибиз – жогорудагы ыр саптары, адам аттары Жеңижоктун “Балалык” деген чыгармасынан баштан – аяк көчүрүп алгандай , анча - мынча кээ бир тыбыштардын өзгөрүлүп, мисалы Жеңижокто – Сартбай, Атайда Сарыбай /Чындыгында Сарыбай деген акын жок Сартбай деген акын бар А.Ж/ болуп өзгөрүп калганы болбосо, Атайдан К.Мифтаков жазып алган “Балалык” толугу менен Жеңижоктуку деп жогоркудай мисалдар фактынын, логиканын, байкоолордун негизинде айта алабыз. Ал үчүн алыс барбай эле Жеңижоктун китебиндеги “Балалыкка” кайрылуу жетиштүү болор деп ойлойбуз. Мисалы, Жеңижокто:

Сары таман күлүктү,
Сары аязга суутуп,
Саяпкөй, тапкөй сынчы өткөн.
Сакалын куудай агартып,
Санат ырды көп айтып,
Кушчудан – Сартбай, Чонду ырчы өткөн.
Салаага камчы илбептир,
Санжыргалуу жаштыктын,
Булар салтанатын билбептир.
Араба жүрөт кең жолдо,
Айтып көңгөн ар сөздү.
Акын чыккан Нурмолдо,
Аралаш болуп башынан.
Айтышып келдик ар жолдо.
Аксы, Талас жеринен,
Анча ырчыны беттептир.
Асыл, дөөлөт жаштыкты,
Аңдап айтып кетпептир!...[6]

Андан ары бир жашында кандай, эки жашында кандай деп ар бир жашына мүнөздөмө берип токтолуп кете берет. Бул “Балалыктын” Жеңижоктун ыры экендигин ошол эле Илимдер Академиясы тарабынан сунушталып, “Эл ырчылары” /Түзгөн: С.Кайыпов/ китебинде Жеңижоктун “Балалыгы” делип “Балалыктын” дагы бир вариантынын жарыяланганын көрөбүз. Жеңижоктун стилине тийиштүү “Балалыкты” тигил айтпаптыр, бул айтпаптыр деген баягы бизге тааныш “дооматы” да так ушул жерде чыпчыргасы коробой эле жүрөт:

Сары таман күлүктү,
Сары аяздай суутуп,
Саяпкер, тапкөй сынчы өткөн.
Сакалын куудай агартып,
Санат ырды көп айтып,
Саруу, Кушчу элинен,
Сартбай, Чонду ырчы өткөн.
Саадагын жанга илбептир,
Сайран дөөлөт жаштыктын,
Сап маанисин билбептир” [7].

Андан нары бир жашында, алты жашында деп келип, /жыйноочу же айтуучу/ саптарын алмаштырып, логикалык жактан ыраттуулук бузулуп, алды кийин аралаштырып жибергенин байкоого болот. Себеби ыр ортолоп калганына карабастан, дагы баягы бизге тааныш акындардын ысымдары: “Ал айтпаптыр” деп акындардын аттары атала баштаганынан байкоого болот:

“Кыйкырып ырдап чыкты эле.

---

[5] [illegible] – [illegible] / [illegible]: [illegible]. [illegible] [illegible]. [illegible]: [illegible], 1973- [illegible], 1 30-[illegible].

[6] [illegible] / [illegible]: [illegible]. [illegible]: [illegible], 19 81 – [illegible], 52 -53-[illegible].

[7] [illegible] / [illegible]: [illegible]. [illegible]: [illegible], 19 81 – [illegible], 52 -53-[illegible].

Кызылчеке Төрөкул,
Кыйла ырчыдан мыкты эле.
Көңүлүнө албаптыр,
Көрүнөө дөөлөт жаштыкты,
Көп кыргызга жайбаптыр” [8].

Кыскача айтканда, ыр саптары, адам аттары Жеңижоктун “Балалык” деген ырында жыш учурайт:

Кара өзгөй сүйлөп калп айтсаң,
Кара жанга күч келет.
Картайганда адамга,
Өлүмдөн кабар келет.
Этиң кетип караят,
Ээкте сакал агарат.
Ал өлүмдүн белгиси,
Эңкейсең белден күч кетет,
Эки колдон иш кетет.
Ооздон отуз эки тиш кетет,
А да өлүмдүн белгиси.
Ак бото белден кур кетет,
Айдай беттен нур кетет.
Маңдайда чырак көз кетет,
Балдарга жакпай сөз кетет,
Баары өлүмдүн белгиси! [9]

Көрүнүп тургандай ушул 16 сап ыр жолу Эсенамандын уулу Үмөтаалынын “Балалык” аттуу ырынын ар бир сабында учурайт.

Караөзгөй сүйлөп калп айтсаң,
Карып жанга күч келет.
Картайганда пендеге,
Өлүмдөн кабар үч келет.
Этиң кетип каржаят,
Ээкте сакал агарат.
Буда өлүмдүн белгиси.
Маңдайдан чырак көз кетет.
Балдарга жакпай сөз кетет,
Буда өлүмдүн белгиси!..

Жогоруда келтирилген ыр саптарынын бир эле: “Өлүмдөн кабар үч келет” дегенин эле салыштырып көрсөк Жеңижокто 16 сап ыр жолу, ал эми, Эсенамандын уулу Үмөтаалыда ушул эле жериндеги ыр саптарын санай келсек 13 сап ыр жолунан кыскартылган саптарынан турганынан эле кимден – ким үйрөнүп алгандыгын, ачык айтканда, Жеңижоктон Үмөтаалы үйрөнүп айтып калгандыгынын далили деп кесе айта алабыз.

Ушуну менен Женижоктун “Балалык” темасындагы айрым чаташкан пикирлердин башын ачып алдык деп чекит коюуну чечтик.

Адабияттар

1. Кыргыз элинин санат – насыят жана терме ырлары, Фрунзе, “Илим”, 1973-ж,12-130-беттер.
2. Танаев Т. Кыргыз фольклорундагы лирикалык жанрлар. Ош, 1998 - ж, 1- китеп, 91-бет.
3. “Акындар сериясы” . Залкар акындар. 1-тому. 227 – 230- беттер.
4. Жеңижок , Түзгөн, жыйнаган: А Жусупбеков, Фрунзе, Кыргызстан, 1982-ж, 254-256-беттер.

[8] [illegible] 53 -54-[illegible].
[9] [illegible] 55-56-[illegible].

5.Эл ырчылары. Түзгөн: Кайыпов С. Фрунзе, Кыргызстан, 1981-ж, 52-53-54-56-беттер.
6. Кыргыз Республикасынын Илимдер Академиясынын кол жазма секциясынын Инвентар 5194.